

Vélemény

Csernicskó István „150 év nyelvpolitikája: A magyar és a vele érintkező nyelvek helyzete a mai Kárpátalja területén (1867 – 2017): összehasonlító nyelvpolitikai áttekintés” című akadémiai doktori értekezéséről

Bevezetőül azt szeretném megjegyezni, hogy a jelölt eleget tesz azoknak a követelményeknek, amelyeket a Magyar Tudományos Akadémia Doktori Szabályzata előír a doktori cím megszerzésével kapcsolatban.

A véleményezett disszertáció Bevezetőből (5-21 o.), 7 fejezetből: {(1. A duális monarchia időszaka (1957-1918): 21-58 o.; 2. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918-1939): 58-105 o.; 3. Nyelvpolitika a területi revízió idején: a Kárpátaljai Kormányzóság időszaka (1939-1944): 105-132; 4. A Szovjetunió nyelvpolitikája (1945-1991): 132-176 o.; 5. Nyelvpolitika a független Ukrajnában (176-258 o.); 6. A nyelvpolitika tükröződése a nyelvi tájképben (258-359 o.); 7. Nyelvpolitika Kárpátalján: összehasonlító áttekintés (359-370 o.)}, Összefoglalásból (370-391 o.), és A disszertációban feltárt új tudományos eredmények felsorolásából (391-399 o.) áll. A disszertáció végén szerepelnek a következők: igen gazdag Irodalom (399-433 o.), a munkában felhasznált táblázatok, ábrák, térképek, valamint a fotók és a fotók forrása.

A bevezető részben a jelölt 8 pontban részletesen ismerteti a kutatás célját, módszerét, valamint megadja a nyelvpolitika fogalmának különféle szempontból történő és különböző történelmi korszakokban alkalmazott értelmezését. A szerző által vizsgált régió (Kárpátalja) politikai-közigazgatási státusát a 1867-2011 közötti történelmi időszakban egy olyan táblázat ábrázolja, amely figyelembe veszi az állami hovatartozást, időszakot, a régió megnevezését, hovatartozását befolyásoló nemzetközi szerződéseket, státusát. Csernicskó István akadémiai disszertációjának alapvető célja részletesen bemutatni a magyar és a vele kapcsolatban lévő nyelvek helyzetét a mai Kárpátalja területén

szoros összefüggésben a régió társadalmi, politikai és történeti kontextusával. A vizsgálat során a jelölt azokra a kutatási módszerekre támaszkodik, amelyeket a szociolingvisztikában, a történettudományban, a szociológiában, a politológiában és a diskurzuselemzésben használnak a kutatók. Ily módon a szerző az interdiszciplináris megközelítés mellett döntött. Ez véleményem szerint helyes döntés volt, mivel másképpen aligha lehetett volna objektíven bemutatni a régió történelem során kialakult különböző, külső és belső jellegű bonyolult összefüggéseit és levonni a megfelelő következtetéseket.

Az első fejezetben a jelölt tárgyalja a duális monarchia 1867-1918 évek közötti időszakát, bemutatván a korabeli Magyarországon alkalmazott nyelv- és nemzetiségi politikát és ennek hatásait a vizsgált régióban. Ezen kívül, az elemzés érintette a helyi szláv lakosság körében zajló nyelvi vitákat, a Galícia és Bukovina nyelvi helyzetét és a nemzetiségi kérdés rendezésének elmaradását is.

A második fejezet Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvéseiről szól az 1918 és 1939 közötti időszakban, amikor Kárpátalja Csehszlovákiához tartozott. A jelölt bemutatja a politikai és ideológiai háttérrel a létrejött államban, kitér a kisebbségek nyelvi jogaira, valamint arra is, hogyan tükröződött a nyelvpolitika a Podkarpatszka Rusz nyelvi tájképében.

A harmadik fejezet annak a nyelvpolitikának van szentelve, amelyet a régióban követtek a területi revízió idején, azaz, amikor Kárpátalját a Magyar Szent Koronához csatolták. Itt szó van a ruszin autonómiáról, a Kárpátaljai Kormányzásban hivatalosan bevezetett kétnyelvűségről, és a gyakorlati megvalósításával kapcsolatosan felmerült kérdésekről, valamint az ezzel kapcsolatos hatósági intézkedésekről.

A második világháború után új korszak következett be Szovjet-Ukrajnában és ezzel együtt napvilágra került az új nyelvpolitika is. Erről szól a disszertáció negyedik fejezete. A jelölt részletesen tárgyalja a nyelvi tájképet az akkori Szovjet-Ukrajnában, kitérve arra is, hogy a hivatalosan meghirdetett nyelvpolitika gyakorlatilag sok esetben ettől eltérő alkalmazást nyert, mivel más

politikai-ideológiai célok elérése került napirendre. A szovjet korszak kárpátaljai nyelvi tájképében, ahogy a szerző írja „...jelen volt a magyar nyelv is. Kezdetben még egy-egy nyomtatványon is látható volt az orosz alatt, mellett, mint például a 63. fotón a 165 oldalon. A Beregszászi Szőlőművelők Egyesülete 1947-ben még kétnyelvű nyomtatványon igazolhatta a hegyközségi adó befizetését. Amikor aztán nem sokkal később erőszakkal létrehozták a kolhozokat, már nem volt szükség sem a Szőlőművelők Egyesületére, sem pedig a hegyközségi adó befizetéséről szóló kétnyelvű igazolásokra” (165 o.). Ebben a fejezetben a szerző több táblázatot, diagramot, fényképet és a különféle okmányok másolatát is felhasználja az általa leírt tények igazolására.

Az ötödik fejezetben bemutatásra került a nyelvi tájkép és a nyelvpolitika a független Ukrajnában, amelyben több nemzetiségi nyelvről van szó, de ezek közül az orosz és az ukrán nyelvhasználat dominál. A 2001-es census adatai, ahogy a jelölt írja „...rámutatnak arra, hogy számos nemzetiség (köztük az ukránok) képviselőinek jelentős része nem az etnikumának megfelelő nyelvet, hanem az oroszot tekinti anyanyelvének. Ennek következtében az orosz anyanyelvűek száma és aránya messze meghaladja a magukat orosz nemzetiségűnek vallókat” (181 o.). A jelölt alaposan elemzi a szuverén Ukrajnának a kétnyelvűséghez való elutasító viszonyát is, pedig a világ több államában ez a modell bevált és jól működik. Ebben a vonatkozásban a szerző azt írja, hogy „...az ukrán egynyelvűség kodifikálása a vezető kulturális elit fő elvárása”(199 o.). Egyes ukrán vélemények szerint „az egyén lehet kétnyelvű, de kétnyelvű nép nem létezik. A népet, a modern terminológia szerint a nemzetet saját nyelve egyesíti közösséggé és különbözteti meg másoktól” (199 o.). Ebben a fejezetben a jelölt részletesen bemutatja az ukrain nyelvpolitika különböző korszakait, kitér a 2017. szeptember 5-én elfogadott új oktatási törvényre is, ebben „csúcsosodott ki az elnök és az őt támogató nemzeti erők ukránosító nyelvpolitikája” (223 o.). Ebben a fejezetben Cserniczkó István részletesen elemzi az ukrán nyelvpolitika következetlenségét, Ukrajna

nemzetközi kötelezettségvállalásait és a nyelvi jogokat, valamint a kárpátaljai nyelvi helyzet sajátosságait is, illusztrálva azt több táblázattal és térképpel.

A hatodik fejezet arról szól, hogyan tükröződik a nyelvpolitika a kárpátaljai nyelvi tájképen. Bemutatásra került a nyelvpolitikának és a nyelvvideológiáknak a tükröződése a papírpénzeken. A szerző azt vizsgálta meg, hogy a mai Kárpátalján a huszadik század folyamán forgalomban lévő bankjegyeken milyen nyelvi feliratok jelentek meg. „Kiderült, hogy a régióban élők hagyományosan többnyelvű papírpénzzel fizethettek: az Osztrák – Magyar Monarchia, a Csehszlovák Köztársaság, a Magyar Királyság és a Szovjetunió bankóinak egyik oldala többnyelvű volt. Csupán az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nemzeti valutája egynyelvű” (274 o.). Ezt ábrázolják a megfelelő fotók is. A mai nehéz kisebbségi helyzetben is érezhető, hogy a kárpátaljai magyarok, amiről a jelölt is ír, igyekeznek egyre szélesebb körben használni a nyelvet, de, mint tudjuk, ezt akadályozza a már feljebb említett új oktatási törvény és az angol nyelv megjelenése Kárpátalja magyar lakta területein is. Ez abban nyilvánul meg, hogy egyre több nemzetközi cég, márka, brend, szervezet stb. angol nyelvű feliratot használ. Ahogy a jelölt megjegyzi „Az angol viszont a globális üzlet és kereskedelem, valamint a nemzetközi populáris kultúra révén egyre gyakrabban jelenik meg a kárpátaljai nyelvi tájképben” (303 o.). Egyébként ez a helyzet Magyarországra is jellemző. A szóban forgó fejezetben szerepel a kisebbségi nyelvek és/vagy regionális nyelvváltozatok átértékelése is, valamint a múltat eltörölni akaró ideológiai háború a nevekkel kapcsolatosan a 21. századi Ukrajnában.

A hetedik fejezet, amelynek címe: „Nyelvpolitika Kárpátalján: összehasonlító áttekintés” két témával foglalkozik: 1. A nyelvek státusza a mai Kárpátalján a különböző korszakokban, és 2. Közös vonások a különböző államok nyelvpolitikai törekvéseiben.

Az értekezés érdemi részét terjedelmes összefoglalás követi (370 – 390 o.). Utána a jelölt igen részletesen és tételesen felsorolja a disszertációban feltárt

új tudományos eredményeket. A dolgozat végén természetesen bibliográfia szerepel, ami ez esetben jelentős terjedelmű (32 oldal). A komoly mennyiségű irodalomjegyzék egyes tételeire az egész mű folyamán példásán hivatkozik a jelölt. Az irodalomjegyzék után a szerző megadja a táblázatok, az ábrák, a térképek, a fotók jegyzékét, valamint a fotók forrását is, ami összességében apró betűkkel kinyomtatott 3 oldalt tesz ki.

A disszertáció áttanulmányozása után a véleményemet a következőkben foglalom össze:

1. A disszertáció annak a tudományos munkának a folytatásaként tekinthető, amelyet a jelölt már több éve eredményesen folytat. Erről tanúskodik a doktori mű témaköréből készült publikációs jegyzék, amely 9 könyvet és 68 tanulmányt tartalmaz (lásd: Akadémiai Doktori Értekezés Tézisei: 26-31 o.).

2. Az értekezés szerkezeti felépítése világos, jól olvasható, rendezett, jól áttekinthető kézirat, hivatkozástechnikája követi az adott témát. A formai és technikai követelményeknek, amit már korábban is említettem, minden tekintetben eleget tesz. A felhasznált igen gazdag szakirodalom arra utal, hogy a jelölt jól ismeri a kérdéssel összefüggő tematikát és tudományos eredményeket. A munkájában a szerző nagy mennyiségű táblázatot, ábrát, térképet és fotót használ azzal a céllal, hogy ezzel is erősítse és bizonyítsa az általa tárgyalt kérdés valóságát. A disszertáció szerzője nem csak tudományos szempontból, de több más (például a nyelvpolitika, szűkebb értelemben a magyar nyelvpolitika) vonatkozásban is fontos témát választott kutatási tárgyának, amely nemcsak komoly elméleti felkészülést igényel, hanem a konkrét kárpátaljai nemzetiségi (ebben a magyar nemzetiségi) helyzet ismeretét is feltételezi. Munkájában a jelölt széleskörűen támaszkodik a témával kapcsolatos szakirodalomra, de kétségkívül nagy szerepet játszanak benne saját elgondolásai is.

3. Szeretném hangsúlyozni, hogy a jelölt által választott és feldolgozott téma időszerű. A kárpátaljai magyar nemzetiséget, a többi nemzetiségekhez hasonlóan, nyelvi és kulturális vonatkozásban részleges vagy teljes asszimiláció fenyegeti, s így egyre inkább elveszítheti a nemzetiségi identitást. Ezért is fontos a kárpátaljai nemzetiségek nyelvét és kultúráját tanulmányozni, hogy világosan lássuk a fejlődési tendenciát, és ennek tükrében megfelelő lépéseket tegyünk a fennmaradásuk irányába. Szórványhelyzetükből adódóan tapasztalat szerint a kisebbségi nyelvek kiszorulnak a mindennapi használatból. A nemzetiségi nyelv megszűnésével megszűnik létezni az adott nemzetiség is. Az ilyen jellegű kutatások ismereteinket gazdagítják a kétnyelvűségről is. Ez a kérdés egyre inkább aktuálissá vált a mai globalizálódó és integráló világban, így az Európai Unióban is.

4. A disszertációban leírt elemzési mód arról tanúskodik, hogy a szerző igen átgondolt koncepciót fogadott el. Nehéz feladatra vállalkozott, de ezt a feladatot sikeresen oldotta meg, és ezzel egyértelműen bebizonyította a kutatásra való alkalmasságát. Kiemelem a szerző szaktudományos stílusának igényességét, tömörségét, szabatos fogalmazásmódját, és azt a gyakorlatát, hogy úgy vezeti be az új fogalmakat, terminusokat, hogy szükséges és elégséges mértékben meg is világítja őket. A dolgozat egyik erősségévé éppen ez a kutatói attitűd válik, hogy a nehézségek ellenére nem mond le az önmaga számára kijelölt útról, hanem valódi filológiai alapossággal végig küzdi magát a problémákon. A disszertáció szerzője nagy mennyiségű tényadat feldolgozása után reálisan, megalapozottan vonja le és foglalja össze a legfőbb következtetéseket.

5. Hozzá kell tennem azt is, hogy a véleményezett munka hiteles adatokat tartalmaz. A jelölt által levont következtetésekkel egyetértek. A disszertáció érdemeit messzemenően elismerem, és nagyra értékelem. Külön ki kell

emelnem azt a tényt is, hogy a szerző tudományos vizsgálata során elért eredményei több vonatkozásban is újak, jelentősek, sőt, azt is mondhatom, hogy úttörő jellegűek nemcsak hazai, hanem nemzetközi viszonylatban is. Tudomásom szerint ez az első ilyen összegző áttekintést adó munka az értekezés címében megjelölt tematikájában.

A disszertációban feltárt új tudományos eredményeket a jelölt 21 pontban sorolja fel a kéziratban (391-399 o.) és a tézisekben (14-23 o.). Ez a felsorolás minden ponthoz szövegszerű magyarázatot is fűz, ami még precízebbé teszi az adott tételt.

6. A disszertációval kapcsolatosan egy hiányérzetem támadt, amely azzal kapcsolatos, hogy a mai magyar kormány mit tehet, és mit tesz konkrétan a kárpátaljai magyar nemzetiség megmentésére. A tárgyalt tematika fényében szerintem az ilyen információra is szükség van ahhoz, hogy teljes képet kaphassunk az adott régió vonatkozásában.

*

A benyújtott disszertációt komoly tudományos produktumnak tartom, amely mind formai, mind tartalmi szempontból megfelel a doktori disszertációkkal szemben támasztott követelményeknek. Ezt figyelembe véve javasolom az értekezés nyilvános vitára bocsátását, és sikeres védelem esetén a Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsa ítélje oda a jelöltnek az akadémiai doktori címet.

Budapest, 2018. augusztus 30.

Bańczerowski Janusz

A nyelvtudomány doktora, az MTA
doktora